

JOZEF BÁTORA

Kritický inštitucionalizmus Miroslava Kusého a základy slovenskej politológie

The aim of this study is to analyze those works by Miroslav Kusý that deal with the role of institutions in political life. The main argument is that Miroslav Kusý developed institutional line of thought, which has been bringing forward analytical reflection of the processes of political stability and transformation since the 1960s, and this in parallel with the evolution of institutionalism as a theoretical current in western political science. Meanwhile, the empirical context of systemic changes in Czechoslovakia in the 1960s gave Kusý room for a specific type of institutionalist arguments which, while reflecting current issues, due to some degree of abstraction do not lose their theoretical relevance even today in the context of exploring the changes in political institutions such as citizenship, or institutionalized arrangements such as the EU. Since institutionalism in its various forms constitutes one of the established political paradigms, I argue in this study that Miroslav Kusý may well be regarded as the founder of modern Slovak political science.

Key words: Miroslav Kusý; institutionalism; political science; individual; organization; government; state; citizens' rights

Úvod¹

Dielo Miroslava Kusého a jeho prínos k politológii ako vednej disciplíne dosiaľ neboli predmetom systematickejšieho štúdia. Doterajšie analýzy väčšinou kladli dôraz na jeho miesto v rozvoji slovenskej filozofie (pozri napr. KOPSOVÁ, 2002, 2004). Cieľom tejto štúdie je analyzovať jeho práce, ktoré sa venujú úlohe inštitúcií v politickom živote. Hlavným argumentom je, že Miroslav Kusý rozvíjal inštitucionálne myslenie, ktoré paralelne s rozvojom inštitucionalizmu ako teoretického prúdu v západnej politológii od 60. rokov minulého storočia prinášalo analytickú reflexiu procesov politickej stability a transformácie. Empirický kontext systémových zmien

¹ Táto štúdia je rozšírenou verziou textu, ktorý bol publikovaný ako Bátora, J. (2012): „Miroslav Kusý ako kritický inštitucionalista“ v knihe Kusý, M. (2012): *Politika a inštitúcie*. Bratislava : Kalligram. Práca na tejto štúdiu bola podporená z projektu APVV-15-0732. Za prínosné komentáre ďakujem Dagmar Kusej. Keďže texty Miroslava Kusého, ktoré v štúdiu citujem, boli k dispozícii len v rukopisnej verzii, uvádzam pri ich citáciách čísla strán uvedené v rukopisoch.

v Československu v 60. rokoch zároveň poskytoval Kusému priestor na špecifický typ inštitucionalistických argumentov, ktoré síce odrážajú dobovú problematiku, ale s istou mierou abstrakcie neustrácajú teoretickú relevantnosť ani dnes v kontexte štúdia zmien politických inštitúcií ako občianstvo alebo inštitucionalizovaných usporiadaní ako Európska únia. Keďže inštitucionalizmus vo svojich rôznych podobách dnes patrí k etablovaným politologickým paradigmám, argumentujem v tejto štúdií, že Miroslava Kusého možno považovať za zakladateľa modernej slovenskej politológie.

V prvej časti štúdie sa venujem Kusého koncepcii inštitúcií. V druhej časti sa zameriavam na jeho prístup k procesom inštitucionálnych zmien. Ako sa snažím ukázať, Kusého inštitucionalistické myslenie vykazuje paralely s niektorými z kľúčových príspevkov v západnej politologickej literatúre venujúcej sa úlohe inštitúcií v politickom živote.² V závere charakterizujem Miroslava Kusého ako kritického inštitucionalistu a krátko načrtávam jeho zakladateľský prínos pre slovenskú politológiu.

Kusého ponímanie inštitúcií

Úloha inštitúcií v politike bola oddávna predmetom záujmu teoretikov politiky od Aristotela cez Nicoló Machiavelliho, Jeana J. Rousseaua, Alexisa de Tocquevilla, Johna S. Milla až po Maxa Webera a Émila Durkheima či Tomáša G. Masaryka. V novodobej politológii sa tzv. inštitucionalizmus a jeho rôzne podoby stali jednou z kľúčových paradigiem (pozri napr. SELZNICK, 1949, 1957; DAHRENDORF, 1959; DAHL, 1971, 1979; SKOCPOL, 1979; MARCH a OLSEN, 1984, 1989; SHEPSLE a WEINGAST, 1987; KRASNER, 1988; SHEPSLE, 1989; MOE, 1990; NORTH, 1990; OSTROM, 1992; ROTHSTEIN, 1998; ELSTER, OFFE a PREUSS, 1998; THELEN, 1999; ORREN a SKOWRONEK, 2004; OLSEN, 2010). Medzi týmito rôznymi verziami inštitucionalizmu v politológii sú rozdiely, ale všeobecne tu ide o prístup, ktorý vníma dôležitosť relatívne stabilných súborov noriem, pravidiel a štruktúr spoluvytvárajúcich politický život.³ Nie sú to len intersubjektívne prijímané ideové štruktúry, ale aj fyzické, personálne, finančné a iné zdroje, ktoré spolutvoria politické spoločenstvá. Inštitúcie teda pomáhajú pri organizácii politického života.

Prístup Miroslava Kusého k inštitúciám možno vnímať v dvoch rovinách. Na jednej strane je tu rovina teoretickej konceptualizácie inštitúcií a ich úlohy v spoločnosti. Na druhej strane

² Tieto paralely a prepojenia sú o to zaujímavejšie, že Miroslav Kusý svoje teoretické konceptualizácie inštitúcií rozvíjal samostatne vychádzajúc z domáceho spoločenského kontextu a viac-menej bez znalostí teoretických debát prebiehajúcich v tom čase na Západe, keďže vtedajšia západná politologická literatúra nebola v prvej polovici 60. rokov v Československu v podstate vôbec k dispozícii (autorove rozhovory s Miroslavom Kusým 28. 2. 2012 a 3. 10. 2012).

³ K vývoju inštitucionalizmu v politológii a k stavu skúmania pozri bližšie PIERSON a SKOCPOL (2002) a MARCH a OLSEN (2006).

zasa rovina politickým kontextom podmieneného normatívneho nazerania na negatíva vo vzťahoch medzi inštitúciami a jednotlivcami. Čo sa týka prvej roviny, svoje ponímanie inštitúcií a ich úlohy v spoločenskom a politickom živote formuloval Kusý koherentne vo svojej práci *Človek a inštitúcia* (1966). Kriticky sa vymedzuje voči historicko-materialistickému chápaniu inštitúcií. Problémom je pre neho najmä determinizmus tejto perspektívy, ktorá vníma človeka ako jednotku objektívne determinovanú inštitúciou. Jednotlivec je tu vnímaný ako zložka výrobných síl, ako člen triedy, ľudovej masy a z toho je odvodzované i chápanie jeho spoločenskej úlohy a správania.⁴ Toto Kusý považuje za síce vedecky legitímny, ale príliš zúžený pohľad. Jednotlivec je podľa neho síce ukotvený v spoločnosti, ale takisto spoločnosť i seba samého aktívne spoluvytvára. Zároveň do interakcie medzi spoločnosťou a jednotlivcom tiež vstupuje tretí faktor, a síce inštitúcie rôzneho druhu. Podľa Kusého (tamže, s. 74) je inštitúcia „určitá hypostazovaná forma v priestore vo sfére samotného spoločenského bytia, je nadaná relatívne samostatným spoločenským životom, vládne určitou svojbytnou aktivitou a iniciatívou“. Inštitúcie vstupujú do vzťahu medzi jednotlivcom a spoločnosťou. Sú podľa Kusého určitým „zvláštnym záujmom“, ktorý formuje vzorce interakcií a sprostredkúva vzťah medzi jednotlivcom a spoločnosťou. Vzťah medzi inštitúciami, spoločnosťou a jednotlivcom je teda možné vnímať v týchto troch dimenziách, ktoré sú vzájomne prepojené.⁵

Spoločnosť sa prejavuje rôznymi spôsobmi voči jednotlivcom práve formou inštitúcií a ich organizačných foriem. Príkladom je štát, ktorý tvorí len určitú časť spoločnosti, a jeho inštitucionalizované organizačné formy ako ministerstvá, polícia a podobne. Spôsob, akým fungujú inštitúcie v spoločnosti, sú podľa Kusého práve organizácie zosobňujúce tieto inštitúcie. Organizácie sú pre neho „spoločenským bytím inštitúcie“ (1966 : 77). Kusý tu rozlišuje medzi pojmi inštitúcia a organizácia: „Pojem inštitúcia sa používa v zmysle relatívne stabilnej štruktúry vzťahov s dôrazom na integratívnu úlohu normatívneho systému. V tomto zmysle je pojem inštitúcie širší ako pojem organizácie. Za inštitúciu považujeme napríklad výchovu, náboženstvo, právo a pod., za organizáciu školský systém, cirkev, súdy atď.“ (KAPR, ŠAFÁŘ a TLUSTÝ, 1966, citované tamže).

Tu sa dostávame k druhej, a síce normatívnej rovine Kusého vnímania inštitúcií. Identifikácia rozdielu medzi inštitúciou a organizáciou je totiž pre neho východiskom pre kritickú reflexiu o vzťahu jednotlivcov a inštitúcií. Zatiaľ čo inštitúcie môžu byť spoločensky široko akceptované, organizácie, ktoré sú ich nositeľmi, môžu byť efektívne či neefektívne, demokra-

⁴ Tu Kusý nadväzuje na svoju kritiku spoločnosti riadenej kultom osobnosti, kde sa jednotlivci stávajú len nástrojom „vyšších“ spoločenských cieľov. Tieto postoje boli publikované v sérii článkov v denníku *Pravda* v roku 1963. Pozri k tomu KUSÝ, M.: „O čom som rozmýšľal v 60. rokoch?“ prístupné na <http://www.memorykontrol.org/miroslav-kusy-o-com-som-rozmyslal-v-60-ych-rokoch>

⁵ Kusý sa tu svojim vnímaním inštitúcií bližie k tzv. novému inštitucionalizmu v politickej vede. Ako argumentujú poprední predstavitelia tohto teoretického prístupu sformulovaného v prvej polovici 80. rokov, James G. March a Johan P. Olsen, stabilitu a zmeny inštitúcií je potrebné vnímať ako „zmiešavanie prostredia, jednotlivca a inštitúcie“ (1989 : 53 – 65). OLSEN (1992) tu hovorí o makro-, mikro- a mezo-dimenzií inštitúcií.

tické či byrokratické.⁶ Inštitúcie týmto spôsobom zvecnené v organizáciách začínajú „žiť akýmsi relatívne samostatným životom“, a tým môžu vytvárať rôzny druh vzťahov s jednotlivcami, ktorí prostredníctvom nich interagujú so spoločnosťou. Práve týmto dochádza k fragmentovaniu každej jednotlivcej osobnosti vo vzťahu k celku spoločnosti. Vo vzťahu k štátu je človek „len“ občan, čiže nie celý, ale len parciálny človek.⁷ Inštitucionalizovaný status občana zdôrazňuje to, čo má nespočetné množstvo odlišných jednotlivcov spoločné. Zjednocovanie a zároveň zužovanie celku bytia človeka smerom k parciálnemu bytiu je podľa Kusého kľúčovým zdrojom možného odcudzenia človeka od inštitúcie (tamže, 79 – 80). Inštitúcie vstupujú do života ľudí minimálne dvoma spôsobmi – vzťah s tými, ktorí sú ich predstaviteľmi, a vzťah s tými, ktorých životy štruktúrujú a ovplyvňujú. V oboch prípadoch inštitúcia redukuje celkovú ľudskosť človeka tým, že vyžaduje od človeka určité formy správania a konania, ktoré mu nemusia byť prirodzené. Ako argumentuje Kusý (tamže 80 – 81): „*Inštitúcia (...) má vládu nad človekom, ktorý ju zastupuje: tento človek musí myslieť a konať ako inštitúcia, jeho individualita je na prekážku jeho funkcii, a preto je ňou vylučovaná z jeho myslenia a konania. Funkcionár sa stáva sám sebou, len keď prestane zastupovať inštitúciu, úradník sa stáva celým človekom len mimo úrad. Ale ani občan nie je na tom o nič lepšie: inštitúcia má rovnakú vládu aj nad ním. Berie síce do úvahy len občianske bytie človeka, ktorý sa voči nej dostáva do ‚úradného vzťahu‘, lenže toto občianske bytie často veľmi podstatne determinuje aj jeho ľudské bytie, vždy ho určitým smerom formuje, prípadne aj deformuje.*“⁸

Na základe danej analýzy Kusý dospieva k záveru, že existujúce inštitúcie v Československu sú nutné zlo, ktoré je nevyhnutné humanizovať, a ak to nie je možné, tak ich aj odstrániť.⁹ Dokonca ide až tak ďaleko, že navrhuje v konečnom dôsledku „zlikvidovať“ aj samotný socialistický štát, pretože ten je ukotvený v dávno etablovaných inštitucionálnych a organizačných štruktúrach so všetkými negatívami pre život jednotlivcov a neumožňuje realizovať princípy novej socialistickej spoločnosti (tamže s. 84). Kusý sa tu svojím postojom blíži k prístupu kritických ľavicových filozofov Frankfurtskej školy (napr. Theodor Adorno, Max Horkheimer, Herbert Marcuse či neskôr Jürgen Habermas alebo Axel Honneth), ktorí sa pokúšali identifikovať

⁶ V práci s dichotómiou medzi demokraciou a byrokraciou sa Kusý líši od teoretikov inštitúcií v západnom kontexte, kde inštitucionalizovaná byrokracia je vnímaná ako základ predvídateľných a objektívnych procesov vo verejnej správe, a tým i pevnou súčasťou demokracie ako politického usporiadania (pozri napr. OLSEN, 1986; ROTHSTEIN, 1998).

⁷ Kusého analýza sa tu blíži argumentom Davida Eastona, ktorý vnímal politické aktérstvo ako čiastkovú súčasť osobnosti každého občana. Teda len tá časť roly občana či voliča, ktorú práve zohrávame, je podľa Eastona súčasťou politického systému. EASTON (1965 : 57) následne vníma politický systém ako „súbor interakcií abstrahovaný z úplnosti sociálneho správania a zameraný na alokovanie hodnôt v spoločnosti“.

⁸ KUSÝ (1968 : 81) ďalej argumentuje, že procesy odcudzenia človeka od prebyrokratizovanej inštitúcie je možné pochopiť i pri čítaní literárnych diel takých autorov ako Saltykov-Ščedrin, Gogol, Kafka a v neposlednom rade Havel s dielom *Výrozumenie*. Pozri však aj poznámku č. 7 vyššie.

⁹ Ako hovorí KUSÝ (1966 : 89), „zabudlo sa na humanistický zmysel marxistického poňatia socializmu, podľa ktorého ľudia budujú socializmus pre seba, podľa ktorého zmysel socializmu treba hľadať v človeku a pre človeka a vznikla fatálna, jednostranne deterministická koncepcia človeka pre socializmus: ľudia tu existujú len pre socializmus a kvôli nemu“. K tejto línii Kusého kritiky inštitúcií socialistického štátu pozri aj KOPSOVÁ (2002 : 717).

a odstrániť spoločenské štruktúry vedúce k rôznym druhom nespravodlivosti v spoločnosti. Ako vysvetľuje HORKHEIMER (1972 : 188 – 243), úlohou tzv. kritickej teórie je nielen eliminovať konkrétne spoločnosťou vytvárané nepravosti voči jednotlivcom, ale aj identifikovať sociálne štruktúry, ktoré vedú k týmto nepravostiam s cieľom odstrániť ich.

Kusého kritická perspektíva na vzťah jednotlivcov a inštitúcií bola pochopiteľne podmienená kontextom totalitnej spoločnosti, v ktorej jeho štúdie vznikali. Inštitúcie sa tu stávali vonkajšou a principiálne negatívnou silou zasahujúcou a fragmentujúcou života jednotlivcov. Avšak i západní teoretici analyzujúci úlohu inštitúcií v politickom živote sa zaoberali otázkou, ako sa vyhnúť deterministickej dynamike, ktorá môže vznikáť v inštitúciách v akomkoľvek politickom systéme. Napríklad John S. Mill ([1862]1950) upozorňoval na to, že odlišné typy inštitúcií majú tendencie vytvárať odlišné typy občanov a spoločností. Ralph Dahrendorf (1959) písal o tom, ako vytvoríť politické inštitúcie, ktoré podporujú spoločnú identitu občanov a efektívnu agregáciu preferencií vytvárajúcich mocenské konštelácie bez toho, aby sa z občanov stali len nástroje moci. Podobne Robert Dahl vo svojej analýze úlohy Kongresu (DAHL, 1950) a neskôr vo svojich prácach ku koncepcii *polyarchie* (DAHL, 1971, 1978) analyzoval otázku, ako môžu inštitúcie podporovať súhlas s určitým súborom politických preferencií medzi občanmi a zároveň podporovať tvorbu alternatívnych názorov a nových preferencií. Pre inštitucionalistov sústreďujúcich sa na kontext liberálnych demokracií sú však inštitúcie v prvom rade pozitívnym prvkom pri udržiavaní pluralitného a občianskeho charakteru spoločnosti tým, že vychovávajú občanov k demokratickým hodnotám a procesom (MARCH a OLSEN, 1984, 1989; WILDAWSKY, 1987), vytvárajú predpoklady pre rovnosť v reprezentácii (PITKIN, 1967), štruktúrujú demokratický verejný diskurz (DWORKIN, 1986) či politické štiepenia (ROKKAN, 1970; BOBIO, 2003).

Kusého ponímanie inštitúcií možno teda vnímať v dvoch dimenziách: v dimenzii teoretického uchopenia a konceptualizácie inštitúcií ako takých a v dimenzii normatívnej diskusie o ich úlohe vo vzťahu k jednotlivcom a spoločnosti.¹⁰ Zatiaľ čo posledne menovanú dimenziu možno priradovať skôr k ľavicovým filozofom teoretizujúcim procesy „oslobodenia“ sa od inštitucionálnych štruktúr zakotvujúcich nespravodlivosti rôzneho druhu, prvú dimenziu Kusý zdieľa s politológmi teoretizujúcimi rolu inštitúcií v politickom živote. Táto dvojkofajnosť uvažovania o inštitúciách sa prejavuje i v Kusého ponímaní procesov inštitucionálnych zmien.

Kusého prístup k procesu inštitucionálnych zmien

Jednou z kľúčových prác analyzujúcich proces inštitucionálnej zmeny je Kusého *Inštitucionálna revolúcia* (1968). Ako vysvetľuje v predslove, štúdiu nepísal ako teoretik, ktorý vyčká,

¹⁰ Vzťah jednotlivca k inštitúciám spoločnosti Kusý skúma i v ďalších častiach svojho rozsiahleho diela, či už sa to týka ľudských práv, alebo postavenia menšín v štáte (pozri napr. KUSÝ, 2010, 2016).

kým sa veci vykryštalizujú, a potom ex post vytvorí analýzu, ale práve ako priamy účastník daných politických udalostí. Práca vznikala v marci 1968 na objednávku juhoslovanského časopisu *Teorija in Praksa*, vychádzajúceho v Lubľane, a Kusého analýza bola preto vedená snahou koherentne vysvetliť dianie v Československu. V snahe o priblíženie procesov politických zmien odbornému publiku v inej krajine teda Kusý nutne siaha k istej miere teoretického zovšeobecnenia a na udalosti nahliada „z hľadiska istej koncepcie“ (1968 : iii). Východiskom tejto koncepcie je vnímanie spoločenských zmien v Československu nielen cez prizmu samotných politických rozhodnutí a krokov politických aktérov, ale snaha uchopiť ich komplexnejšie z hľadiska hlbšej dynamiky zmien v štruktúre spoločnosti. Ako argumentuje (1968 : 2), v Československu v druhej polovici 60. rokov nešlo o revolúciu s cieľom etablovať nový socialistický politický systém – ten bol podľa neho vytvorený už v revolučnom pohybe v roku 1948. Išlo tu skôr o revolúciu vo forme riadenia spoločnosti, teda o revolúciu, „ktorej cieľom je kvalitatívne zmeniť celý systém riadenia, celú inštitucionálnu štruktúru našej spoločnosti tak, aby tento systém a táto štruktúra optimálne reflektovali novú, zmenenú **sociálnu štruktúru** našej spoločnosti. Veľmi zjednodušene povedané, ide o **inštitucionálnu revolúciu**, o revolúciu v oblasti inštitucionálnej nadvstavby nad našou spoločnosťou“ (zvýraznenia pridané J. B.). Pojem „sociálna štruktúra“ Kusý bližšie nerozvíja, ale spôsob, akým tento pojem používa, je blízky koncepcii sociálnej štruktúry (*social structure*) v prácach amerického sociológa Arthura Stinchomba, ktorého práce boli zdrojom inšpirácie pre viacerých teoretikov rozvíjajúcich inštitucionalistický prístup pri analýze politiky. Ako argumentuje STINCHOMBE (1965 : 142), sociálna štruktúra zahŕňa „skupiny, inštitúcie, zákony, populačné charakteristiky a súbory spoločenských vzťahov, ktoré formujú prostredie organizácie“. Stinchombe i teoretici nadväzujúci na jeho prácu (MARCH a OLSEN, 1989; PADGETT a ANSELL, 1993; PADGETT a POWELL, 2012) vychádzajú z predpokladu, že pre pochopenie zmien v určitej inštitúcii nie je možné skúmať túto inštitúciu ako takú, ale je potrebné zamerať sa na jej ukotvenosť v určitej sociálnej štruktúre a skúmať zmeny komplexným spôsobom. Príkladom sú zmeny v inštitucionálnych usporiadaniach, ktoré prináša vznik *medzipriestorových organizácií* (interstitial organizations) – organizácií, ktoré vznikajú medzi etablovanými inštitucionálnymi poľami¹¹ a dochádza v nich ku kombináciám a transpozícii pravidiel medzi pôvodne oddelenými inštitucionálnymi poľami. Príkladmi sú Európska služba pre vonkajšiu činnosť, ktorá kombinuje funkcie, zdroje a pravidlá z diplomacie, obrany, rozvojovej spolupráce a spravodajských služieb (BÁTORA, 2013, 2019), alebo privátne vojenské a bezpečnostné firmy, ktoré kombinujú funkcie, zdroje a pravidlá bežné v štátnych armádach s normami, zdrojmi a pravidlami korporácií (BÁTORA, 2017). Dochádza tým k zmenám v inštitucionálnom usporiadaní diplomacie a vojny ako inštitúcií štátneho systému (ibid.).

Sociálna štruktúra a inštitucionálne usporiadanie sú vzájomne prepojené a ovplyvňujú sa. Toto je i kľúčovým východiskom v Kusého chápaní inštitucionálnej revolúcie, kde podľa neho

¹¹ K pojmu inštitucionálne alebo organizačné pole pozri DIMAGGIO a POWELL (1991).

ide o prispôsobenie systému politických inštitúcií zabezpečujúcich politické riadenie („inštitucionálnej nadstavby“) špecifickým spoločenským podmienkam v spoločnosti, kde má systém riadenia fungovať. Na základe tohto východiska sa KUSÝ (1968 : 3) stavia kriticky k paušálnej marxistickej predstave o určitej automatickosti spoločenských premien na základe zmeny ekonomického usporiadania smerom k socialistickej ekonomike. Poukazuje na to, že náboženstvo ako systém morálnych hodnôt nezaniklo, hoci bolo v socialistickej spoločnosti vyhlásené za pozostatok minulosti, že umenie neustále prekračovalo rámec ústredne stanoveného umenia „socialistického realizmu“, či na to, že tradičné mravné normy ľudí ostávali životaschopné a nemenili sa podľa zhora oktrojovaných predstáv socialistickej morálky. *Inštitucionálna štruktúra*, teda produkt a nositeľ spoločenskej štruktúry a inštitucionálnej nadstavby, je v mnohom neefektívna a nesie stopy minulých období a procesov, ktoré nie sú jednoducho odstrániteľné či prispôbitel'né.¹² Ako hovorí Kusý (tamže, 3 – 4), „*inštitucionálna štruktúra – ako hypostazovaný produkt ľudskej činnosti – začína žiť od okamžiku svojho zrodu svojím vlastným životom, ovládajú ju sebazáchovné a sebaproduktujúce tendencie (čo jasne vidieť na každom inštitucionálnom mechanizme). V tomto zmysle teda aj pôvodne dobrá, adekvátna inštitucionálna štruktúra môže zostať za vývojom sociálnej a ekonomickej štruktúry, môže petrifikovať určitý ich minulý vývojový stupeň a pôsobiť tak ako retardačný činiteľ.*“ Kusého prístup sa tu teda líši od inštitucionalistov z tábora tzv. populačnej ekológie (napr. HANNAN a FREEMAN, 1977, 1989), ktorí argumentujú, že zmeny v sociálnom prostredí sa odrážajú v zmenách inštitucionálnych štruktúr a v darwinistických formách selekcie, kde prežijú len štruktúry, ktoré sú schopné adaptovať sa na nové podmienky. Takisto sa jeho prístup líši od inštitucionalistov z ideového tábora tzv. racionálnej voľby (napr. SHEPSLE a WEINGAST, 1987; SHEPSLE, 1989; MOE, 1990). Kusého vnímanie neefektívnosti a nedokonalosti adaptácie inštitucionálnych štruktúr tu nachádza styčné body s tzv. novým inštitucionalizmom v politickej vede, ktorý vychádzajú z prác MARCHA a SIMONA (1958) či CYERTA a MARCHA (1963) formulovali MARCH a OLSEN (1984, 1989, 1995). Ide tu o vnímanie histórie ako neefektívneho procesu, kde sú inštitucionálne usporiadania charakterizované viacerými a nedokonalými rovnovážnymi stavmi,¹³ zmeny sú postupné, marginálne a často neefektívne a prvky starých a nových inštitucionálnych usporiadaní fungujú zároveň.

Kusého prístup sa však líši od prístupu Marcha a Olsena, čo sa týka predstavy o tom, ako a do akej miery sa dá dosiahnuť zmena inštitucionálnej štruktúry. MARCH a OLSEN (1989, 1995; pozri aj OLSEN, 2010) sú vo všeobecnosti skeptickí k možnosti dosiahnuť radikálne formy zmien vopred vytyčeným spôsobom a dospieť k vopred určeným cieľom. Poukazujú na to,

¹² Túto ideu sformuloval Kusý už aj skôr, keď diskutoval o fakte, že socialistická revolúcia nezmenila automaticky i etablované spoločenské inštitúcie v Československu, ktoré pretrvávali nezmenené i v podmienkach nového politického zriadenia (KUSÝ, 1966 : 84).

¹³ MARCH a OLSEN (1989) používajú pojem „*equilibrium*“ čiže „*rovnovážny stav*“. V kontexte diskusie o zmenách inštitucionálnych štruktúr ide o charakteristiku daného vzťahu medzi inštitucionálnou štruktúrou a prostredím, ktorý môže byť v rovnováhe, ale častejšie je charakterizovaný nevyrovnanosťou, kde napr. staré prvky štruktúry prežívajú v nových podmienkach.

že radikálne reformné plány sú často modifikované rôznymi faktormi a výsledný proces zmien máva často skôr charakter postupnej adaptácie, ako formu radikálnej zmeny. Zmena je podľa nich možná a deje sa viac-menej rutinne, ale málokedy sa deje presne podľa toho, ako si ju presadzovatelia zmeny naplánujú (COHEN, MARCH a OLSEN, 1972; MARCH, 1981). Kusý je tu idealistickejší. Argumentuje, že v situácii, keď sa existujúca inštitucionálna štruktúra stala príťažou a prekážkou v rozvoji spoločnosti, je potrebné a možné pristúpiť k radikálnej zmene a nahradiť ju kvalitatívne novou štruktúrou. Toto je pre Kusého podstatou procesu inštitucionálnej revolúcie (KUSÝ, 1968 : 4).¹⁴ Tu sa Kusý teda znovu vracia k svojmu normatívnemu kriticko-teoretickému východisku pri vnímaní politických inštitúcií.

Záver: Miroslav Kusý ako kritický inštitucionalista a základy slovenskej politológie

Inštitucionalistický prístup Miroslava Kusého sa dá vnímať v dvoch dimenziách. Kusý požíva koncepciu inštitúcií na analytické uchopenie spoločenskej medzištruktúry medzi jednotlivcom a spoločnosťou. Na tejto úrovni následne hľadá možnosti zmeny či odstránenia inštitucionálnych štruktúr, ktoré narúšajú ľudskosť jednotlivca a retardujú spoločnosť od možnosti dosiahnuť normatívne lepšie spoločenské usporiadanie. Na základe týchto dvoch dimenzií je možné Miroslava Kusého vnímať ako *kritického inštitucionalistu*. Týmto prístupom sa Kusý líši od inštitucionalistov ako March, Olsen, Krasner či Skocpol, ktorí vnímajú neefektívnosť histórie a nejednoznačnosť a fragmentovanosť politického vývoja, kde nie je jasná prepojenosť medzi cieľmi zmien a faktickým priebehom procesu zmien. Od inštitucionalistov racionálnej voľby ako Shepsle, Moe, či North sa Kusý líši svojou normatívnosťou, kde kritériom určujúcim vhodnosť inštitucionálneho usporiadania nie sú kalkulácie efektívnosti a funkčnosti inštitucionálnych štruktúr, ale určitá normatívna koncepcia humanistického politického usporiadania zameraného na človeka. Kritický inštitucionalizmus Miroslava Kusého má blízko k inštitucionalistom pracujúcim v tradícii kritickej teórie, ako napríklad David Held (1995), Seyla Benhabib (2004), Hauke Brunkhorst (2005), či Erik O. Eriksen (2006, 2009). Títo teoretici, ako aj Kusý v jednej zo svojich novších štúdií (KUSÝ, 2010), hľadajú spôsoby, ako dosiahnuť oslobodenie jednotlivcov od potenciálnych narušení slobody inštitúciami vlastného štátu, a to tým, že hľadajú možnosti kozmopolitného vládnutia mimo štátu, napríklad v Európskej únii (pozri k tomu napr. ERIKSEN

¹⁴ Samotný proces inštitucionálnej revolúcie mal podľa Kusého komplexný charakter a vychádza z dlhodobejších a viacvrstvových procesov spoločenských zmien. V prípade Československa tu podľa neho išlo o: a) hlbokú obrodu marxistickej teórie; b) rozvoj politickej publicistiky; c) boj o vnútrostranícku demokraciu v KSČ; d) revíziu politických procesov z 50. rokov; e) verejnú aktivizáciu československých spisovateľov; f) aktivizáciu a verejné zhromaždenia študentov a mládeže; g) problematické štátoprávne postavenie Slovenska v Československu a výsledné posilňovanie národného povedomia Slovákov; h) program ekonomických reforiem presadzovaný členom Ústredného výboru KSČ Otom Šikom, zameraný na zavedenie prvkov trhového hospodárstva. Kľúčovým pri tom bolo to, že celý proces inštitucionálnej revolúcie sa nedial proti KSČ, ale práve pod jej vedením, a bol teda výsledkom reformy vo vnútri KSČ (KUSÝ, 1968 : 14 – 20).

a FOSSUM, 2000). Základným predpokladom toho, aby inštitúcie nedominovali nad dennodenným praktickým životom občanov, je pre Kusého aktívne angažovaný občan, ktorého kladie do kontrastu so slušným občanom (KUSÝ, 2018). Zatiaľ čo posledne menovaný ideálny typ občana dodržiava etablované pravidlá a spoločenské normy, dominancii inštitúcií dokáže zabrániť len angažovaný občan, ktorý povedzme i riskuje svoj komfort v mene ochrany občianskej slobody a spriaznených demokratických princípov.

Kľúčovým poslaním politológie ako vednej disciplíny je okrem iného „vyjasňovať, aké ideály, hodnoty a záujmy by mali byť zabezpečované verejnou službou“ (OLSEN, 1993 : 4). Kritický inštitucionalistický prístup Miroslava Kusého so svojim dôrazom na nutnosť ochrany práv jednotlivcov pred štruktúrnou mocou inštitúcií prispieva k tomuto kľúčovému poslaniu. I preto bolo prirodzené, že Miroslav Kusý sa stal zakladateľom prvej katedry politológie na Slovensku po roku 1989 a svoj záujem o inštitúcie pretavoval jednak do svojho ďalšieho výskumu zameraného primárne na ľudské práva a práva menších, ako aj do študijných programov ponúkaných na Katedre politológie na FiF UK. Vytvoril tým nielen premostenie k jednému z kľúčových teoretických svetových prúdov v dovedy u nás zaznávanvej vednej disciplíne, ale aj priestor pre akademikov a študentov, ktorí dodnes politologické štúdium inštitúcií na uvedenej katedre i na iných akademických inštitúciách aktívne rozvíjajú.

Literatúra

BÁTORA, J. (2013): The ‘Mitrailleuse Effect’: The EEAS as an Interstitial Organization and the Dynamics of Innovation in Diplomacy. In *Journal of Common Market Studies*, 51(4) : 598 – 613.

BÁTORA, J. (2017): Turbulence and War: Private Military Corporations and the Reinstitutionalization of War-Making. In Ansell, C. et al. (eds.): *Governance in Turbulent Times*. Oxford : Oxford University Press, s. 181 – 201.

BÁTORA, J. (2019): Interstitial Organizations and Segmented Integration in EU Governance. In Bátora, J. and Fossum, J. E. (eds.): *The EU Post-Crises: The Rise of a Segmented Political Order?* London : Routledge.

BOBBIO, N. ([1994] 2003): *Pravice a levice. Důvod a smysl rozdělení politické scény*. Brno : CDK

BENHABIB, S. (2004): *The Rights of Others. Aliens, Residents and Citizens*. Cambridge : Cambridge University Press.

BRUNKHORST, H. (2005): *Solidarity: From Civic Friendship to a Global Legal Community*. The Cambridge, MA : MIT Press.

COHEN, M. D., MARCH, J. G. a OLSEN, J. P. (1972): A Garbage Can Model of Organizational Choice. In *Administrative Science Quarterly*, roč. 17, s. 1 – 25.

- CYERT, R. a MARCH, J. G. (1963): *A Behavioral Theory of the Firm*. New York : Wiley.
- DAHL, R. (1950): *Congress and Foreign Policy*. New York : Harcourt.
- DAHL, R. (1971): *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven : Yale University Press.
- DAHL, R. (1978): Pluralism Revisited. In *Comparative Politics*, roč. 10, s. 191 – 203.
- DAHRENDORF, R. (1959): *Class and Conflict in Industrial Society*. Stanford : Stanford University Press.
- DIMAGGIO, P. and POWELL, W. W. (1983): The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields. In *American Sociological Review*, 48(2), s. 147 – 160.
- DWORKIN, R. (1986): *Law's Empire*. Cambridge, MA : Harvard University Press.
- EASTON, D. (1965): *A Framework for Political Analysis*. Toronto : Prentice Hall.
- ELSTER, J., OFFE, C. a PREUSS, U. (1998): *Institutional Design in Post-Communist Societies*. Cambridge : Cambridge University Press.
- ERIKSEN, E. O. (2006): The EU – A Cosmopolitan Polity? In *Journal of European Public Policy*, roč. 13 (2).
- ERIKSEN, E. O. (2009): *The Unfinished Democratization of Europe*. Oxford : Oxford University Press.
- ERIKSEN, E.O. a FOSSUM, J. E. (2000, eds.): *Democracy in the European Union: Integration through Deliberation?* London : Routledge.
- HANNAN, M. a FREEMAN, J. (1977): The Population Ecology of Organizations. In *American Journal of Sociology*, 82(5), s. 929 – 964.
- HANNAN, M. a FREEMAN, J. (1989): *Organizational Ecology*. Cambridge, MA : Harvard University Press.
- HELD, D. (1995): *Democracy and the Global Order. From the Modern State to Cosmopolitan Governance*. Stanford : Stanford University Press.
- HORKHEIMER, M. ([1968] 1972): *Critical Theory: Selected Essays*. New York : The Continuum Publishing Co.
- KOPSOVÁ, R. (2002): Miesto Miroslava Kusého v slovenskej filozofii 60-tych rokov. In *Filozofia*, roč. 57 (10), s. 713 – 724.
- KOPSOVÁ, R. (2004): Pohľad na tvorbu Miroslava Kusého v období normalizácie. In *Filozofia*, roč. 59 (4), s. 740 – 756.
- KRASNER, S. (1988): Sovereignty: An Institutional Perspective. In *Comparative Political Studies*, roč. 21, 66 – 94.
- KUSÝ, M. (1966): *Človek a inštitúcia*. Bratislava : Smena.
- KUSÝ, M. (1968): *Československá inštitucionálna revolúcia*. Bratislava : VPL
- KUSÝ, M. (2010): Vlastenectvo slovenské a európske. IESIR Working Paper 1/2010, Bratislava : Univerzita Komenského.

- KUSÝ, M. (2012): *Politika a inštitúcie* (editori: Jozef Bátora a Dagmar Kusá). Bratislava : Kalligram.
- KUSÝ, M. (2016): *Menšiny* (editori: Dagmar Kusá a Jozef Bátora). Bratislava : Kalligram.
- KUSÝ, M. (2018): Slušný nestačí. Komentár, *Denník N*, 11. 8. 2018. (<https://dennikn.sk/1202316/slusny-destaci/?ref=list>)
- MARCH, J. G. (1981): Footnotes to Organizational Change. In *Administrative Science Quarterly*, roč. 26, s. 563 – 577.
- MARCH, J. G. a OLSEN, J. P. (1984): The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life. In *American Political Science Review*, roč. 78, 734 – 749.
- MARCH, J. G. a OLSEN, J. P. (1989): *Rediscovering Institutions. The Organizational Basis of Politics*. New York : The Free Press.
- MARCH, J. G. a OLSEN, J. P. (1995): *Democratic Governance*. New York : The Free Press.
- MARCH, J. G. a OLSEN, J. P. (2006): Elaborating the ‚New Institutionalism‘. In Rhodes, R., Binder, S. and Rockman, B. (eds.): *The Oxford Handbook of Political Institutions*. Oxford : Oxford University Press, s. 3 – 20.
- MARCH, J. G. a SIMON, H. (1958): *Organizations*. New York : Wiley.
- MILL, J. S. ([1862] 1950): “Bentham“ in *Mill on Bentham and Coleridge*. London : Chatto and Windus.
- NORTH, D. (1990): *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge : Cambridge University Press.
- OLSEN, J. P. (1986): *Demokrati på svenska*. Stockholm : Carlssons.
- OLSEN, J. P. (1992): Analyzing Institutional Dynamics. In *Staatswissenschaften und Staatspraxis*, roč. 3 (2), s. 247 – 271.
- OLSEN, J. P. (1993): Utdfordringer for offentlig sektor og for statsvitenskapen. Noen sentrale spørsmål og problemstillinger. *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*, č. 9, s. 3 – 28.
- OLSEN, J. P. (2010): *Governing Through Institution Building. Institutional Theory and Recent European Experiments in Democratic Organization*. Oxford : Oxford University Press.
- OLSEN (2015): Utdfordringer for skandinavisk demokrati og statsvitenskap. *Statsvitenskapelig tidsskrift*, roč. 117, s. 281 – 299.
- ORREN, K. and SKOWRONEK, S. (2004): *The Search for American Political Development*. Cambridge : Cambridge University Press.
- OSTROM, E. (1992): *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge : Cambridge University Press.
- PADGETT, J. a ANSELL, C. (1993): Robust Action and the Rise of the Medici 1400-1434. In *The American Journal of Sociology*, 98(6): 1259 – 1319.
- PADGETT, J. a POWELL, W. (2012): *The Emergence of Organizations and Markets*. Princeton, NJ : Princeton University Press.

PIERSON, P. a SKOCPOL, T. (2002): Historical Institutionalism in Contemporary Political Science. In Katznelson, I. a Miller, H. V. (eds.): *Political Science. State of the Discipline*. New York : Norton, s. 693 – 721.

PITKIN, H. (1967): *The Concept of Representation*. Berkeley : University of California Press.

ROKKAN, S. (1970): *Citizens, Elections, Parties*. Oslo : Universitetsforlaget.

ROTHSTEIN, B. (1998): *Just Institutions Matter: The Moral and Political Logic of the Universal Welfare State*. Cambridge : Cambridge University Press.

SELZNICK, P. (1949): *TVA and the Grass Roots*. Berkeley : University of California Press.

SELZNICK, P. (1957): *Leadership in Administration*. New York : Harper and Row.

SHEPSLE, K.A. (1989): Studying institutions: Some lessons from the rational choice approach. In *Journal of Theoretical Politics*, roč. 1, s. 131 – 147.

SHEPSLE, K.A. a WEINGAST, B. (1987): The institutional foundations of committee power. In *American Political Science Review*, roč. 81, s. 85 – 104.

SKOCPOL, T. (1979): *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China*. Cambridge : Cambridge University Press.

STINCHCOMBE, A. (1965): Social Structure and Organizations. In March, J. G. (ed.): *Handbook of Organizations*. Chicago : Rand McNally, s. 142 – 193.

THELEN, K. (1999): Historical Institutionalism in Comparative Politics. *Annual Review of Political Science*, roč. 2, 369 – 404.

WILDAWSKY, A. (1987): Choosing Preferences by Constructing Institutions: A Cultural Theory of Preference Formation. In *American Political Science Review*, Roč. 81, s. 3 – 22.